

پایش نظریه حق به شهر^۱ در بازتولید فضای شهر دوستدار سالمند^۲ (مطالعه موردی: بافت فرسوده بخش مرکزی شهر زنجان)

محمدتقی حیدری - استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه زنجان
شهرام محمدی* - دانشجوی دکتری شهرسازی، دانشگاه هنر اصفهان
مریم رحمانی - دکتری جغرافیای سیاسی دانشگاه خوارزمی و مدرس دانشگاه زنجان

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۱۰/۰۸

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۳/۰۶

چکیده

شهر به مثابه حق اجتماعی است و نقش فضای شهری در تولید آهنگ روزمره زندگی و بازتولید روابط اجتماعی رویکردی به حقوق شهروندی را پدید می‌آورد که در آن ساکنان شهر باید نقش‌آفرینان و ذی‌نفعان اصلی در تولید فضای شهری باشند. در این میان افزایش طول عمر انسان‌ها و اضافه شدن جمعیت سالمندان از پیامدهای قابل توجه قرن بیست‌ویکم است. به نظر می‌رسد با مطرح کردن فضای شهر دوستدار سالمند، ایده حق به شهر لوفور می‌تواند معیاری سودمند برای ارزیابی مداخلات فضایی در شهرها به نفع این قشر آسیب‌پذیر تلقی شود. برای دستیابی به این هدف، پس از بررسی و استخراج نمودهای فضایی ایده حق به شهر به عنوان مدل مفهومی پژوهش، به بررسی وضعیت حاکم بر سالمندان ساکن در بافت فرسوده بخش مرکزی شهر زنجان (حجم نمونه برابر ۱۷۰ نفر) پرداخته شده است. روش پژوهش توصیفی-تحلیلی است و پژوهش به لحاظ هدف کاربردی است. روش نمونه‌گیری پژوهش خوشه‌ای است و خوشه‌ها به طور سیستماتیک انتخاب شده‌اند. محققان وضعیت سالمندان ساکن در بافت مذکور را از طریق پرسش‌نامه استاندارد SF-36 و با روش مصاحبه چهره به چهره انجام داده‌اند. برای تحلیل داده‌ها از جدول‌ها و نمودارهای توصیفی، آزمون کروسکال والیس^۳ و آزمون تحلیل مسیر به کمک نرم‌افزار SPSS استفاده شده است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد وضعیت دوستداری شهری سالمندان در محدوده مور مطالعه از منظر شاخص حق به شهر با امتیاز ۲/۹۴ دارای وضعیتی پایین‌تر از سطح متوسط است و سالمندان با ویژگی‌های متفاوت جنسیتی، اجتماعی-اقتصادی، و مدت زمان اقامت در شهر آرای مشترکی در این ارتباط داشته‌اند. برای بهبود وضعیت حق به شهر سالمندان، تقویت شاخص‌های مستقل حق استفاده مناسب از فضای شهری و حق مشارکت تأثیر مطلوبی در این زمینه خواهد داشت.

کلیدواژه‌ها: حق به شهر، شهر دوستدار سالمند، شهر زنجان، فضای شهری.

1. The right to the city
2. Age – friendly city(AFC)
Email: sh.mohamadi@aui.ac.ir
3. Kruskal–Wallis

* نویسنده مسئول، تلفن: ۰۹۱۲۹۴۸۳۱۴۲

بیان مسئله

سالمندی، به‌عنوان یک فرایند زیستی و نه یک بیماری، پدیده‌ای حیاتی است که به تدریج همگان را تحت پوشش قرار می‌دهد. چنان‌که طبق ارزیابی واحد جمعیت سازمان ملل، روند جمعیتی سالخوردگی رو به گسترش بوده و پیش‌بینی می‌شود جمعیت سالمندان در کشورهای در حال توسعه مانند ایران، عربستان، کویت، و چین سرعت فوق‌العاده‌ای داشته و تعداد سالمندان به دو میلیارد نفر در سال ۲۰۵۰ خواهد رسید (برجی و همکاران، ۱۳۹۶)؛ چنانکه بررسی شاخص میزان سالخوردگی جمعیت در ایران نیز نشان می‌دهد که شاخص مذکور از ۳/۹۷ در سال ۱۳۳۵ به ۶/۱ در سال ۱۳۹۵ افزایش یافته است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵). در این ارتباط سالمندان، به‌عنوان قشری مهم، با نیازهای ویژه خود، بالأخص نیازهای محیطی مواجه‌اند که ضرورت توجه به محیط زندگی قشر یادشده را توجیه‌پذیر می‌کند (کالوو و ویلیامسون، ۲۰۰۸). در واقع، سالمندان به دلیل موقعیت سنی و اجتماعی و برخورداری از فراغت بیشتر و به‌خصوص لزوم فعالیت‌های جسمانی منظم و مداوم، مانند پیاده‌روی، زمان بیشتری از اوقات فراغت خود را در فضاهای شهری سپری می‌کنند و مناسب یا نامناسب بودن فضای شهری بر میزان حضورپذیری و کیفیت آن تأثیری تعیین‌کننده دارد و مبنای اهمیت فضای شهری در شهر است (فروغمند اعرابی و کریمی‌فرد، ۱۳۹۴؛ حیدری و زارعی، ۱۳۹۸).

امروزه، اهمیت فضاهای شهری منطبق بر نیازهای مدنی شهروندان در زیست روزمره شهر در قالب درخواست‌های متعدد به‌وضوح درک می‌شود؛ خواسته‌هایی که گاه در خیابان‌های شهری نیز متجلی می‌شود و در قالب نظریه حق به شهر قابل بررسی است. به نظر می‌رسد حق به شهر بیش از هر زمان دیگر برای شهر معاصر ضروری است؛ زیرا هم‌زمان با از دست رفتن کارایی ساختارهای اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، و اجتماعی شهر بحران‌های شهری به مطالبات شهروندی رخ نشان می‌دهند و از «حق به شهر» سخن می‌رود (جیبی و امیری، ۱۳۹۴: ۱۱). حق به شهر یکی از مبانی نظری و فکری است که در جامعه جهانی جدید شکل گرفته است. طلب حق به شهر به این دلیل است که ما بتوانیم در زندگی خود در فضای شهری تأثیر بگذاریم؛ زندگی‌ای که هرروزه با آن دست و پنجه نرم می‌کنیم. از این جهت، علاوه بر اینکه ضرورتی برای جامعه جدید است، نیازی اساسی نیز به‌شمار می‌رود (زارع شاه‌آبادی و غلامی، ۱۳۹۸). حق به شهر به‌عنوان حقی برای همه ساکنان تصور می‌شود و دربرگیرنده حق تملک فضا و حق مشارکت فضای شهری است. فلسفه اساسی این مفهوم همچنان تواناساختن همه ساکنان شهر در برخورداری از همه فرصت‌های زندگی شهری است (خدایاری مطلق و همکاران، ۱۳۹۶). در حال حاضر، در اغلب شهرهای جهان، مفهوم حق به شهر به‌مثابه کنشی برای گسترش حقوق زیست ساکنان شهری (پارسل، ۲۰۱۳) و دستیابی به حقوق شهروندی درک می‌شود و از ضرورت‌های زیستی - حقوقی شهر تلقی می‌گردد (هاروی، ۲۰۰۸: ۴).

بنا بر موارد یادشده، نگارندگان در پژوهش حاضر بر آن‌اند تا وضعیت دوستداری شهری سالمندان بافت فرسوده بخش مرکزی شهر زنجان را از منظر نظریه حق به شهر ارزیابی و تحلیل کنند. بنابراین، سؤالی که در پژوهش حاضر در راستای دستیابی به هدف یادشده مطرح می‌شود این است که وضعیت دوستداری شهری سالمندان بافت فرسوده بخش مرکزی شهر زنجان از منظر نظریه حق به شهر چگونه است؟

مبانی نظری

حق به شهر

حق به شهر مفهومی است که اولین بار هنری لوفور^۱ در کتابی با همین نام آن را مطرح کرد. از نظر او، حق به شهر

نوعی «درخواست و مطالبه برای دستیابی تحول یافته به زندگی شهری» است (کافمن، ۱۹۹۶: ۱۴۷). در حقیقت، وی به عنوان پیشگام این نظریه حق به شهر را با حق زندگی شهری پیوند می‌زند و چنین اظهار می‌کند: شهر را نمی‌توان حقی ساده و قابل مشاهده دانست یا آن را بازگشتی به شهرهای سنتی تلقی کرد. حق به شهر فقط با دگرگونی و بازسازی حق زندگی شهری قابل تعریف است (لوفور، ۱۹۹۶: ۱۵۸). هاروی^۱ در تعریف از حق به شهر لوفور می‌نویسد: «حق به شهر پیش از آنکه فردی باشد مفهومی عمومی است که مستلزم تغییراتی است که این تغییرات نیز نیازمند یک قدرت جمعی برای شکل دهی مجدد به فرایندهای شهری است. مفهوم حق به شهر مستلزم و منوط به آزادی تک تک انسان‌ها در شهر و بازسازی آن است؛ مفاهیمی که در عصر حاضر بیش از هر زمان دیگر مورد بی‌اعتنایی قرار گرفته‌اند» (هاروی، ۲۰۰۸: ۲۲).

در اندیشه لوفور پیش‌نیاز دستیابی به حقوق شهری پیش از هر چیز توانایی پس‌زدن نیروهای کنترلگر فضاهای شهری و به دنبال آن تبدیل کردن شهر به عرصه عمل^۲ رسیدن به خوداداره‌گری^۳ و خودمدیریتی^۴ در مسائل متعدد شهری به عنوان یک شهروند و یک کنشگر در سطوح مختلف زندگی روزمره و مدیریتی است. لوفور بیان می‌کند هر زمان یک گروه اجتماعی از قبول منفعل شرایط موجود خود سر باز زد و هر زمان که این گروه خود را مجبور به نه‌تنها درک^۵ بلکه تسلط^۶ بر شرایط موجود خود کرد، خوداداره‌گری محقق می‌شود (لوفور، ۲۰۰۹، به نقل از ابراهیم‌پور، ۱۳۹۳).

امروزه، حق به شهر در مقایسه با معنی و استفاده آن در کتاب ۱۹۶۸ لوفور معنی گسترده‌تری دارد. معنی و فهم حق به شهر در طی دهه‌های اخیر ضمن گسترش آن تغییر یافته است و به این ترتیب تنوعی از معناها را داراست که با مسائل مختلف شهری مقابله می‌کنند (تانسر، ۲۰۱۷: ۲۹). مبانی نظری ارائه‌شده توسط محققان طیف گسترده‌ای از حق ساکنان شهر (به جای شهروندان ملی) را در تصمیم‌گیری‌هایی که به تولید فضای شهر منجر می‌شود شامل می‌شود (ایسین، ۲۰۰۰: پارسل، ۲۰۰۲، ۲۰۰۳، ۲۰۱۳): حق تصرف و بازانگاری فضاهای عمومی شهر توسط بهره‌وران (میشل، ۲۰۰۳)؛ حق بهره‌وری و بازتوزیع عادلانهٔ مازاد اقتصادی در شهرها (هاروی، ۲۰۰۸)؛ حق اقلیت‌ها به شهر و امکانات شهری (لاندایس، ۲۰۱۳)؛ حق زاغه‌نشینان به شهر و فضای شهر و بازخوانی سیاست‌های شهری در ارتباط با سکونتگاه‌های غیررسمی (فاوز، ۲۰۱۳).

جدول ۱. برخی از مهم‌ترین گزاره‌های مبنایی استخراج‌شده از تحلیل اسنادی جریان نظری مفهوم حق به شهر (ایده)

گزاره‌های عقلانی و منطقی استخراج‌شده

- افرادی که در یک شهر زندگی می‌کنند نسبت به آن حق دارند. حق به شهر برای همهٔ افراد وجود دارد چه شهروند رسمی و چه غریبه.
- حق به شهر به معنای بیان، مطالبه، و تجدید حقوق گروهی است که باید حقوقشان در طی تخصیص و ایجاد فضا در شهر لحاظ شود.
- حق کاربران فضای شهری برای اعلام دیدگاهشان دربارهٔ فضا و زمان فعالیت‌هایشان در فضاهای شهری است.
- حق به شهر متضمن حق مطالبه حضور در شهر برای به چنگ آوردن کاربری شهر از اربابان جدید ممتاز و دموکراتیک کردن فضاست.
- جهت‌گیری اصطلاح حق به شهر به سمت تصمیماتی است که فضای شهری را تولید می‌کند و بنابراین شهروندان بر تولید فضای شهری نظارت می‌یابند.
- مقصود از فضا فضای فیزیکی و ملموس نیست، بلکه تولید فضای شهری چیزی فراتر از شکل‌دادن ساختارهای فضایی مادی شهر، متضمن ایجاد ریتم زندگی روزانه و تولید و بازتولید روابط اجتماعی است که آن را تنظیم می‌کند.

مأخذ: رفیعیان و الوندی‌پور، ۱۳۹۵: ۳۵-۳۶

1. Harvey
2. Site of Action
3. Self-Administration
4. Self-Management
5. Perception
6. Dominance

مؤلفه‌ها و ابعاد حق به شه‌ر

لوفور دو مؤلفه را در حق شه‌ری بازمی‌شناسد: ۱. حق استفاده مناسب از فضاهای شه‌ری: امروزه در شه‌رهای ما بر اساس نیازی که زندگی اجتماعی شه‌ری ایجاد می‌کند حق استفاده از فضاهای شه‌ری برای بازی کردن، کارکردن، و وجوه و موارد مشابه برای زندگی مناسب، آن چنان که باید، تأمین نشده است؛ ۲. حق مشارکت^۱: بر اساس این حق ساکنان شه‌ر باید در سطوح مختلف تصمیم‌گیری‌های مربوط به امور و مسائل شه‌ر و فضاهای شه‌ری دخیل باشند (فنستر، ۲۰۰۵: ۲۱-۳۶).

با قراردادن دو مؤلفه اصلی حق به شه‌ر در هر یک از سطوح امر شه‌ری می‌توان به ابعاد سه‌گانه هر مؤلفه دست یافت. ابعاد مؤلفه اختصاص دهی شه‌ر به خود (حق استفاده مناسب از فضای شه‌ری) عبارت‌اند از:

- سهم فیزیکی: لوفور به این مسئله توجه کرده است که، علاوه بر تقسیم‌بندی‌های صرفاً فضایی، امکان ایجاد دسته‌بندی فضایی- زمانی در به‌کارگیری فضاهای شه‌ری قابل انجام است. ایجاد محدودیت زمانی در استفاده از خدمات شه‌ری مانع بهره‌مندی شه‌روندان و مانع تحقق اختصاص دهی شه‌ر به خود است (رهبری، ۱۳۹۱: ۵۶).

- کنترل و مالکیت فضا: کنترل و مالکیت در دیدگاه لوفور مفهومی اقتصادی- سیاسی است. با توجه به ریشه‌های مارکسیستی نگرش لوفور اقتصاد تعیین‌کننده سیاست شه‌ری نیز هست. لوفور و پس از او ساندرز^۲ (۱۹۸۹)، کاستلز^۳ (۱۹۸۰) و هاروی و مری فیلد (۱۳۹۱) به مسئله کنترل و مالکیت فضا توجه کرده‌اند.

- سرزندگی شه‌ری: لوفور سرزندگی شه‌ری را در قالب سه متغیر امنیت، ارتباطات، و تفریح می‌داند (لوفور، ۱۹۹۱). درحالی‌که جرائم بیشتر توسط مردان روی می‌دهد و قربانیان آن عموماً مردان‌اند (گوتدینر، ۱۳۹۰: ۲۸۷). احساس ناامنی پدیده‌ای است که بیشتر در زنان مشاهده می‌شود (گرید، ۱۹۹۴).

ابعاد مؤلفه مشارکت در نظریه حق به شه‌ر لوفور عبارت‌اند از:

- تصمیم‌گیری شه‌ری: تصمیم‌گیری‌های کلان‌شه‌ری در چارچوب اقتصاد سیاسی نظام سرمایه‌داری و توسط سران سرمایه که عموماً سران سیاست نیز هستند انجام گرفته است (کوهن و ولپ، ۱۹۷۸). جنسیت نیز عامل تعیین‌کننده‌ای در شکل دهی به آن محسوب می‌شود.

- سازمان دهی شه‌ری: سازمان دهی شه‌ری در ادبیات لوفور جایگاه عمده‌ای دارد. او اگرچه به مکاتب تفسیری که تعبیرهای نمادین از شه‌ر و بدنه شه‌ری دارند علاقه‌ای ندارد، نوع سازمان دهی و طراحی شه‌ری را در نگرش شه‌روندان و فراگردهای زندگی روزمره آنان دخیل و تأثیرگذار می‌داند (لاریمور، ۱۹۷۸؛ هیفورد، ۱۹۷۴).

- تولید فضا/ حق شه‌روندیت شه‌ری: این مفهوم نقشی کلیدی در نظریه لوفور (۱۹۹۱) دارد و در کتابی با همین عنوان مورد بحث قرار گرفته است. آنچه از لوفور تحت عنوان تولید فضا یاد می‌کند فعالیت سیاسی در بازپس‌گیری شه‌ر برای شه‌روندان از نظامی است که بر پایه افزایش مصرف شه‌روندان و سوددهی بیشتر شه‌ر را از آن خود کرده است. این مفهوم اشاره به حرکتی فردی و سیاسی باری از آن خود کردن شه‌ر و فضاهای آن دارد. تأکید لوفور بر اهمیت نقش فضا در تولید آهنگ روزمره زندگی و بازتولید روابط اجتماعی رویکردی به حقوق شه‌روندی را پدید می‌آورد که در آن ساکنان شه‌ر باید نقش آفرینان و ذی‌نفعان اصلی در تولید فضای شه‌ری باشند.

حق به شه‌ر (سالمندان) و شه‌ر دوستدار سالمند

نظریه حق به شه‌ر اساساً به بازیگرانی در شه‌ر اشاره دارد که با محرومیت اجتماعی در فضاهای شه‌ری مواجه‌اند. اما سالمندان،

کسانی که در شهر زندگی می‌کنند، از جمله بازیگران مذکور به‌شمار نیامده‌اند. بحث محققان حاضر بر اساس ایده‌ای است که در آن سالمندان به‌عنوان شهروندان فعال در احیای شهر بر اساس نیازها و تقاضاهایشان می‌باشند. بدین دلیل حق به شهر سالمندان در فهم محققان حق استفاده مناسب از فضاهای شهری خصوصاً برای انجام دادن فعالیت‌های انتخابی و اجتماعی و حق به مشارکت در جامعه و سیاست‌ها در سطح محلی و ملی ترجمه می‌شود؛ همان طوری که حق به دسترسی به حمل‌ونقل خوب، مسکن، و در مجموع شهر دوستدار سالمند. همان طوری که امروزه در بیشتر موارد حق به شهر بیشتر به یک زندگی اصیل و مشارکت مدنی در چارچوب دموکراسی نماینده معتدل اشاره دارد. بنابراین، می‌توانیم بگوییم در یک معنی وسیع برداشت مفهوم حق به شهر از مفهومی افراطی به سمت مفهومی اصلاح‌طلبانه‌تر انتقال یافته است (تانسر، ۲۰۱۷: ۲۸).

مفهوم شهر دوستدار سالمند با مفهوم حق به شهر به دلیل تأکید هر دو بر دسترسی و مشارکت در هم آمیخته شده‌اند (تانسر، ۲۰۱۷: ۲۶). در پژوهش حاضر چارچوب ارزیابی بافت فرسوده بخش مرکزی شهر زنجان بر اساس مؤلفه‌ها و ابعاد نظریه حق به شهر بوده است و گویه‌های متناظر ترجمان هر کدام از ابعاد نظریه حق به شهر با جهت‌گیری دستیابی به خوداداره‌گری سالمندان است (جدول ۲). از آنجا که حق به شهر منطبق با حق اشخاص به تغییر شهر طبق نیازها و درخواست‌هایشان است و نیازهای محیطی سالمندان در جدیدترین قالب ایده شهر دوستدار سالمند مطرح شده‌اند، مؤلفه‌ها و ابعاد نظریه حق به شهر بر اساس گویه‌های منتخب شهر دوستدار سالمند ارزیابی شده‌اند.

جدول ۲. شاخص‌های ارزیابی پژوهش

مؤلفه‌ها	ابعاد	گویه‌ها	مأخذ سنججه‌ها
سهم فیزیکی		ایمنی و راحتی حمل‌ونقل عمومی برای سالمندان	فروغمند اعرابی و کریمی‌فرد، ۱۳۹۴
		وجود علائم راهنمای واضح و روشن در فضاهای عمومی	
		تعیین امکانات ویژه حمل‌ونقل سالمندان	شرقی و همکاران، ۱۳۹۵
		افزایش سرانه فضاهای سبز و پیاده‌روها به صورت محله‌ای	نعمتی و آقابخشی، ۱۳۹۱
کنترل و مالکیت فضا		تعیین صندلی‌های مناسب سالمندان در معابر شهری	
		ایجاد امکانات مناسب سالمندان در سرویس‌های بهداشتی عمومی	
		ایجاد سطوح شیب‌دار در کنار پله‌ها در معابر شهری	نعمتی و آقابخشی، ۱۳۹۱؛
		عریض‌سازی پیاده‌روها برای عبور و مرور ایمن سالمندان	شرقی و همکاران، ۱۳۹۵
تعمیرات و تسهیلات لازم برای سالمندان برای امکان ایجاد تغییرات در خانه		تعمیرات امکانات ورزشی خاص سالمندان در بوستان‌های سطح شهر	
		مناسب کردن زیرساخت‌ها و کفپوش‌های پیاده‌روهای معابر شهری	
		جذب سالمندان به مشارکت در تصمیمات و برنامه‌های شهری	نعمتی و آقابخشی، ۱۳۹۱
		مشارکت فعال سالمندان در جلسات و مراسم	نظم‌فر و همکاران، ۱۳۹۶
سرزندگی شهری		طراحی برخی فعالیت‌های داوطلبانه برای سالمندان	
		توانایی سالمندان در دسترسی به مسکن مناسب	
		در نظرگیری تسهیلات لازم برای سالمندان برای امکان ایجاد تغییرات در خانه	
		تسهیل فرایند حضور سالمندان در مناسبت‌های شهری	فروغمند اعرابی و کریمی‌فرد، ۱۳۹۴
میزان دسترسی عمومی و گسترده به رایانه و اینترنت در مکان‌های عمومی و دولتی		تجهیز مراکز و فضاهای شهری به تجهیزات مورد نیاز سالمندان	
		مقرون‌به‌صرفه‌سازی حضور سالمندان در شهر	
		ایجاد زمینه‌های همکاری سالمندان در امور شورایی محلات شهرها	
		شنیدن صدای سالمندان	
تعمیرات و تسهیلات لازم برای تسهیلات و خدمات موجود در اطراف محل زندگی سالمندان		وجود کلوپ‌ها و مراکز مخصوص ورزش سالمندان به اندازه کافی	
		تخفیف استفاده از خدمات فرهنگی، هنری، ورزشی، و اجتماعی در مراکز دولتی مانند فرهنگسراها، کتابخانه‌ها، و سینماها	زرقانی و همکاران، ۱۳۹۳؛
		میزان دسترسی عمومی و گسترده به رایانه و اینترنت در مکان‌های عمومی و دولتی	شرقی و همکاران، ۱۳۹۵؛
		تعمیرات و تسهیلات لازم برای تسهیلات و خدمات موجود در اطراف محل زندگی سالمندان	نظم‌فر و همکاران، ۱۳۹۶
		وجود تلفن مشاوره سالمند	

ادامه جدول ۲. شاخص‌های ارزیابی پژوهش

مؤلفه‌ها	ابعاد	گویه‌ها	مأخذ سنججه‌ها
		ارائه اطلاعات در مورد نرم‌افزارها و خدمات با حروف چاپی و بزرگ و تصاویر و متون بصری و سرفصل‌های روشن و ساده برای سالمندان برگزاری مسابقه ورزشی بین سالمندان وجود مربی‌های ورزشی خاص، با انواع بازی‌های مناسب سالمندان در پارک‌ها ایجاد امنیت بیشتر در بوستان‌ها و معابر شهری تأمین روشنایی مناسب معابر در شب	نعمتی و آقابخشی، ۱۳۹۱ فروغمند اعرابی و کریمی فرد، ۱۳۹۴
		میزان احساس بی‌قدرتی (تصور از خویشتن) توانمندسازی شهروندان	یغفوری و همکاران، ۱۳۹۳ حسین‌زاده و فدایی ده‌چشمه، ۱۳۹۱
	تصمیم‌گیری شهری	عضویت در انجمن‌ها و سازمان‌های داوطلبانه شامل سازمان‌های غیردولتی و اجتماعی (بسیج، گروه‌های صنفی، گروه‌های هنری، و ...) نظارت بر فعالیت‌های شهرداری اطلاع‌رسانی مسائل و مشکلات شهر انتقاد از عملکرد مسئولان شهری انسجام و همدلی با مسئولان ایجاد روحیه همدلی و وفاق در جامعه مشارکت شهروندان در انتخابات و جلسات شورای اسلامی شهر مشارکت شهروندان در انتخابات و جلسات شورای اسلامی محلات	فخرایی و مرزی، ۱۳۹۶؛ یغفوری و همکاران، ۱۳۹۶
	سازمان‌دهی شهری	رضایت شهروندی از بهداشت محیط شهری رضایت شهروندی از زیباسازی محیط شهری رضایت شهروندی از فعالیت‌های عمرانی رضایت شهروندی از تسهیلات رضایت شهروندی از امکانات ارائه‌شده رضایت شهروندی از رفاه اجتماعی اعتماد مردم نسبت به قول و قرار مسئولان عملکرد شهرداری در زمینه امور فرهنگی عملکرد شهرداری در زمینه امور ورزشی عملکرد شهرداری در زمینه امور تأمین ایمنی شهروندان	حسین‌زاده و فدایی ده‌چشمه، ۱۳۹۱
	تولید فضا/ حق شهروندیت شهری	جلسه پیرامون امور شهر با همراهی شهروندان تقدیر از شهروندان برتر تمایل شهروندان به انجام‌دادن فعالیت‌های عمرانی (ایجاد میدان، خیابان، مدرسه، و ...) در سطح شهر تمایل شهروندان به انجام‌دادن فعالیت‌های مربوط به محیط زیست (ایجاد فضای سبز، جنگل کاری، و ...) در سطح شهر تمایل شهروندان به انجام‌دادن فعالیت‌های مربوط به رفاه شهری (نظافت شهری، دفع زباله، و ...) در سطح شهر تمایل شهروندان به انجام‌دادن فعالیت‌های مربوط به رفاه شهری (ایجاد فرهنگسرا، کتابخانه، و ...) در سطح شهر تأمین مالی هزینه اجرای طرح‌های شهری (کمک مالی) از سوی شهروندان تأمین نیروی انسانی (کمک فکری) از سوی شهروندان توجه به امور محله از سوی شهروندان گزارش، پیشنهاد، انتقاد، یا تشکر شفاهی یا کتبی درباره مدیریت شهری از سوی شهروندان	حسین‌زاده و فدایی ده‌چشمه، ۱۳۹۱ فخرایی و مرزی، ۱۳۹۶ علیزاده و همکاران، ۱۳۹۲

۴:
۳:
۲:
۱:

روش پژوهش

پژوهش حاضر توصیفی-تحلیلی است و به لحاظ قلمرو زمانی مقطعی حاضر^۱ محسوب می‌شود. جامعه پژوهش را سالمندان ساکن در بافت فرسوده شهر زنجان تشکیل می‌دهند. با توجه به مشخص نبودن تعداد سالمندان ساکن در بافت فرسوده، از روش نمونه‌گیری جامعه آماری مجهول استفاده و حجم نمونه برابر ۱۷۰ نفر تعیین شده است. در این مطالعه سالمندان افراد دارای سن تقویمی ۶۰ سال و بالاتر^۲ و ساکن در محدوده بافت فرسوده شهر در نظر گرفته شده‌اند. روش نمونه‌گیری پژوهش خوشه‌ای است و خوشه‌ها به طور سیستماتیک انتخاب شده‌اند. چنان‌که با استفاده از روش خوشه‌ای از طریق تهیه نقشه نقاط جی ای اس^۳ شهری و با توجه به تراکم جمعیت در نقاط مختلف جغرافیایی از هر یک از مناطق شمال، جنوب، شرق، غرب و بافت مرکزی تعداد نمونه از خوشه‌های معین انتخاب و مراجعه به پلاک‌های قرارگرفته در خوشه معین صورت پذیرفته است. محققان داده‌ها را با استفاده از پرسش‌نامه استاندارد SF-36^۴ و با روش مصاحبه چهره به چهره جمع‌آوری کرده‌اند.

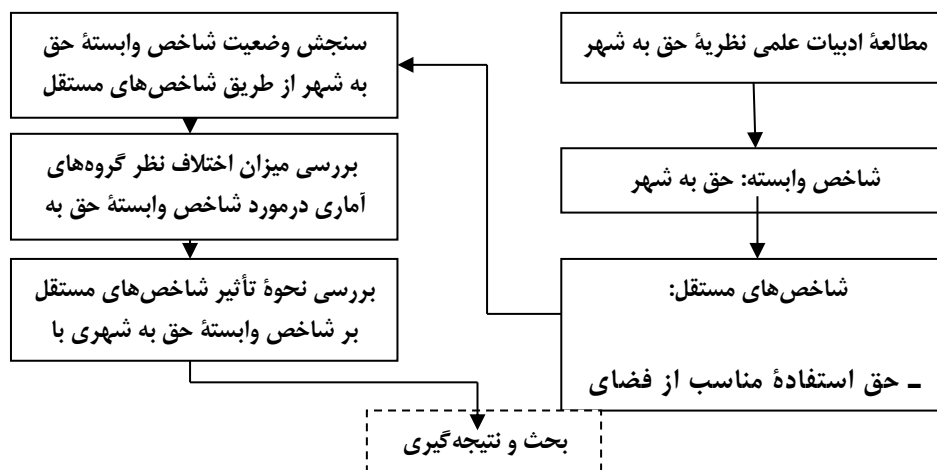
با توجه به اینکه در پرسش‌نامه از رتبه‌بندی طیفی لیکرت استفاده شده است، بزرگ‌ترین مقدار ۵ و کوچک‌ترین مقدار ۱ خواهد بود. بنابراین، انحراف معیار آن برابر است. بنابراین، می‌توان از مقدار ۰/۶۶ استفاده کرد. این مقدار بیشینه انحراف معیار است (مؤمنی، ۱۳۹۳: ۵۲). همچنین، سطح اطمینان ۹۵ درصد و دقت برآورد ۰/۰۱ در نظر گرفته شده است. شاخص‌های تحقیق در دو بخش متغیر مستقل و وابسته و متغیرهای زمینه‌ای تدوین شده‌اند. متغیر وابسته شامل «حق به شهر» و متغیرهای مستقل نیز «حق استفاده از فضای شهری» با سه شاخص و «حق مشارکت» نیز با سه شاخص است که در جدول ۲ به تفصیل آورده شده است. در میان متغیرهای زمینه‌ای پایگاه اجتماعی-اقتصادی از ترکیب سه مؤلفه شغل، درآمد، و میزان سواد به دست آمده است. در این رابطه، نخست متغیر اشتغال با استفاده از ری کد کردن از کدگذاری صفر و یک به کدگذاری (شغل نامناسب کد صفر و شغل مناسب با کد ۱۰۰) تغییر داده شد. سپس، متغیر درآمد طبق دهک‌بندی درآمد سالیانه خانوار بدین صورت کدگذاری مجدد شد (سه دهک اول کد ۱۰؛ سه دهک دوم کد ۲۰؛ سه دهک سوم کد ۳۰؛ دهک آخر نیز کد ۳۵). متغیر سطح تحصیلات با کدگذاری صفر تا چهار به کدگذاری صفر تا صد تغییر داده شد (بی‌سواد با کد ۰، خواندن و نوشتن ۲۵، دیپلم با کد ۵۰، تحصیلات دانشگاهی لیسانس با کد ۱۰۰) و پس از جمع‌کردن این سه متغیر با همدیگر و ساختن متغیر جدیدی به اسم موقعیت اجتماعی-اقتصادی این متغیر نیز به سه سطح موقعیت اجتماعی-اقتصادی (پایین، متوسط، و بالا) تقسیم شد. با توجه به دیدگاه متفاوت هر یک از این طبقات نسبت به محیط شهری و نحوه تصمیم‌گیری در برنامه‌های شهری، سعی شده است تا نسبت تعداد نمونه در بین این گروه‌ها رعایت شود. برای تحلیل داده‌ها از جدول‌ها و نمودارهای توصیفی، آزمون کروسکال والیس (برای بررسی میزان اختلاف نظر گروه‌های آماری در مورد موضوع تحقیق)، و آزمون تحلیل مسیر (برای بررسی نحوه تأثیر شاخص‌های حق استفاده از فضای شهری و حق مشارکت بر شاخص حق به شهری) به کمک نرم‌افزار SPSS استفاده شده است.

1. Cross sectional

۲. سالمندی فرایندی زمانی است که افرادی که به شصت‌سالگی و بالاتر از آن برسند در معرض آن قرار می‌گیرند. گاهی در ملاک سنی تفاوت‌هایی دیده می‌شود. اما به نظر می‌رسد بر اساس گروه‌بندی سه‌گانه آغاز شصت‌سالگی برای تشخیص سالمندی مناسب‌تر باشد (سیدمیرزایی، ۱۳۸۶؛ انوری و همکاران، ۱۳۹۰). همچنین، سازمان ملل متحد معیار شصت سال یا بالاتر را برای اشاره به افراد سالمند به کار می‌برد (صندوق جمعیت ملل متحد، ۲۰۱۲).

3. GIS

۴. SF-36 یک ابزار بررسی کیفیت زندگی مرتبط با سلامت است. بررسی وضعیت سلامتی با SF-36 برای مطالعات پیامد در علم پزشکی طرح‌ریزی شده است و به طور وسیع آزمایش و اعتبارسنجی شده است. برای اندازه‌گیری سلامت عمومی جمعیت‌ها و همچنین برای مقایسه سلامتی بیماران با شرایط SF-36 یک ابزار اندازه‌گیری عمومی کیفیت زندگی است و همچنین نشان می‌دهد که آیا یک فرد سالم است یا خیر.

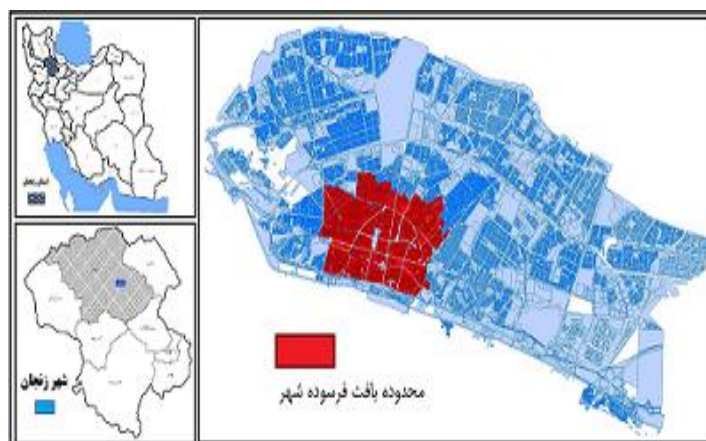


شکل ۱. مدل مفهومی فرایند پژوهش

منبع: نگارندگان، ۱۳۹۷

قلمرو پژوهش

شهر زنجان مرکز استان زنجان در شمال غرب ایران با جمعیت ۴۳۰۸۷۱ نفر از بزرگ‌ترین شهرهای شمال غرب کشور است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵). بافت فرسوده شهر زنجان، به‌عنوان قلمرو مورد مطالعه تحقیق، در بخش مرکزی و قدیمی شهر زنجان قرار دارد. این محدوده با مساحت ۴۹۲ هکتار، تقریباً ۷/۹۷ درصد از کل مساحت شهر (۶۱۶۹/۷۷ هکتار) را شامل می‌شود (مهندسین مشاور آرمان‌شهر، ۱۳۸۸: ۱۶). محدوده مذکور ۷۵۰۵۷ نفر از ساکنان کل شهر را در خود جای داده است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵). بافت فرسوده و قدیمی زنجان با داشتن یک مجموعه تاریخی بازار و ۲۱ واحد معماری و ابنیه تاریخی شکل‌دهنده هویت اجتماعی، معماری، تاریخی، و فرهنگی - مذهبی شهر است (حیدری، ۱۳۹۵: ۴۵).



شکل ۲. موقعیت بافت فرسوده شهر زنجان در تقسیمات فضایی کشور

منبع: نگارندگان، ۱۳۹۷

یافته‌های تحقیق

تحلیل ویژگی‌های آماری جامعه نمونه حاکی از آن است که اغلب نمونه‌ها با تعداد ۱۱۸ نفر از بین مردان می‌باشند. زیرا، طبق مشاهدات محققان، زنان سالمند کمتر از مردان در اماکن عمومی حاضر بوده‌اند. با توجه به ساختار و ویژگی‌های جسمانی انسان در دوران سالمندی، انتظار می‌رود اغلب سالمندان با مشکلات جسمانی و روانی درگیر باشند. در این راستا بررسی نمونه آماری نشان داد که ۳۳ درصد (۵۶ نفر) از نمونه آماری اظهار کردند که از سلامت جسمانی برخوردارند و

بدین ترتیب، بررسی‌ها نشان می‌دهد وضعیت ابعاد حق به شهر در بافت فرسوده بخش مرکزی شهر زنجان در حد متوسط به پایین بوده و میانگین رضایت جامعه آماری از شاخص حق به شهر برابر ۲/۹۴ است. در این رابطه متوسط شاخص حق استفاده مناسب از فضای شهری ۳/۰۱ است. یکی از اصول موضوع حق به شهر استفاده مردم از فضای شهری بر اساس توانمندی‌ها و نارسایی‌های جسمانی و روانی است. درحالی‌که در محدوده مورد مطالعه این مؤلفه وضعیت چندان مطلوبی ندارد. از طرفی، میانگین رضایت جامعه آماری از شاخص حق مشارکت برابر ۲/۸۷ است. این مقدار نیز بیانگر مطلوب نبودن میزان مشارکت سالمندان در برنامه‌ریزی و سازمان‌دهی فضا در بافت فرسوده بخش مرکزی شهر زنجان است.



شکل ۳. نمایی از برخورداری سالمندان از فضای شهری عمومی
مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۷

در بررسی اختلاف نظر جامعه آماری، مشخص شد که میزان سطح معنی‌داری شاخص «توانایی جسمی» برابر صفر است. این مقدار سطح معنی‌داری کمتر از سطح اطمینان $P > 0.05$ است و فرض صفر ($H_0: \mu_1 = \mu_2 = \dots = \mu_N$) تأیید می‌شود. بنابراین، در شاخص «توانایی جسمی» بین گروه‌های مختلف «سالم؛ ناتوانی حرکتی؛ ناتوانی شنوایی؛ ناتوانی بینایی؛ ناتوانی روانی» در زمینه وضعیت شاخص‌های حق به شهر و مطلوب بودن فضای زیستی در بافت فرسوده اختلاف نظر وجود دارد. زیرا این محدوده بر اساس توانایی‌های جسمی یا به عبارت بهتر بر اساس ناتوانی‌های جسمانی شهروندان به‌ویژه سالمندان طراحی و مناسب‌سازی نشده است و هر یک از این گروه‌ها آرای متفاوتی نسبت به سطح زندگی شهری دارند. از طرفی، مقدار خی دو^۱ در آزمون برابر ۱/۲۶۶ است. این مقدار کمتر از حد انتظار است و نشان می‌دهد که جامعه آماری اختلافات چندان فاحشی نسبت به هم ندارند. علاوه بر این، در سه شاخص بعدی، سطح معنی‌داری کمتر از سطح اطمینان $P < 0.05$ است و فرض صفر ($H_0: \mu_1 = \mu_2 = \dots = \mu_N$) تأیید می‌شود. در نتیجه، بین گروه‌های مختلف جنسیت (زن و مرد)، موقعیت اجتماعی-اقتصادی (پایین، متوسط، بالا) و مدت اقامت در شهر (زیر ۵، ۵ تا ۱۰، ۱۰ تا ۲۰، بالای ۲۰) اختلاف نظر وجود ندارد.

جدول ۵. اختلاف نظر گروه‌های آماری از وضعیت شاخص‌های حق به شهر با آزمون کروسکال والیس

SIG.	DF	CHI SQUARE	
۰/۰۰۰	۵	۶/۳۵۱	جنسیت
۰/۲۰۸	۵	۱/۲۶۶	توانایی جسمی
۰/۰۰۰	۵	۴/۳۹۸	موقعیت اجتماعی-اقتصادی
۰/۰۰۰	۵	۷/۶۰۵	مدت اقامت در شهر

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۷

برای تشخیص رابطه علی بین متغیرهای مستقل و تابع از روش تحلیل مسیر استفاده شده و از طریق تحلیل رگرسیونی و تحلیل بتای استاندارد آماره‌ها، ارتباط میان شاخص‌های حق به شهر با مؤلفه‌های حق استفاده از فضای شهری و حق مشارکت در بافت فرسوده شهر زنجان مشخص شده است. شاخص حق به شهر به‌عنوان متغیر وابسته و مؤلفه حق استفاده از فضای شهری (سهم فیزیکی؛ کنترل و مالکیت فضا؛ سرزندگی شهری) و مؤلفه حق مشارکت (تصمیم‌گیری شهری؛ سازمان‌دهی شهری؛ تولید فضا) به‌عنوان متغیر مستقل در نظر گرفته شده‌اند و نتایج تحقیق نیز به صورت اثر مستقیم، اثر غیرمستقیم، اثر کل، و مدل معادلات ساختاری ارائه شده است. اثر کل به‌عنوان مهم‌ترین پارامتر تحلیل مسیر حاصل جمع اثر مستقیم و غیرمستقیم است.^۱

در بافت فرسوده شهر زنجان، طبق نتایج جدول ۶، مقدار اثر کل مؤلفه حق استفاده از فضای شهری بر مؤلفه حق به شهر برابر ۰/۸۲۷ است و مقدار اثر کل مؤلفه حق مشارکت برابر ۰/۸۲۳ است. این روند نشان می‌دهد که از نظر جامعه آماری مؤلفه‌های حق استفاده و حق مشارکت تأثیر مطلوبی در مؤلفه حق به شهر دارند و با تقویت این دو مؤلفه می‌توان فضای شهری مطلوب و متناسب با نیازهای اقشار مختلف به‌ویژه سالمندان ایجاد کرد. نکته مهم در تأثیر مؤلفه این است که اثر مؤلفه‌های مستقل بر مؤلفه حق به شهر بیشتر از ۰/۶ است و این بیانگر تأثیر بسیار مطلوب و پایدار در بافت فرسوده بخش مرکزی شهر زنجان است. همچنین، مقدار سطح معنی‌داری مؤلفه‌ها ۰/۰۰۰ است که فرضیه صفر (H0) را رد می‌کند و نتایج تحقیق قابل تعمیم به کل محدوده بافت فرسوده بخش مرکزی شهر زنجان است. همچنین، در بررسی اثر مستقیم مؤلفه‌ها که با استفاده از آماره بتا در آزمون رگرسیون خطی چندگانه به‌دست می‌آید، میزان تأثیر هر دو شاخص تقریباً برابر است.

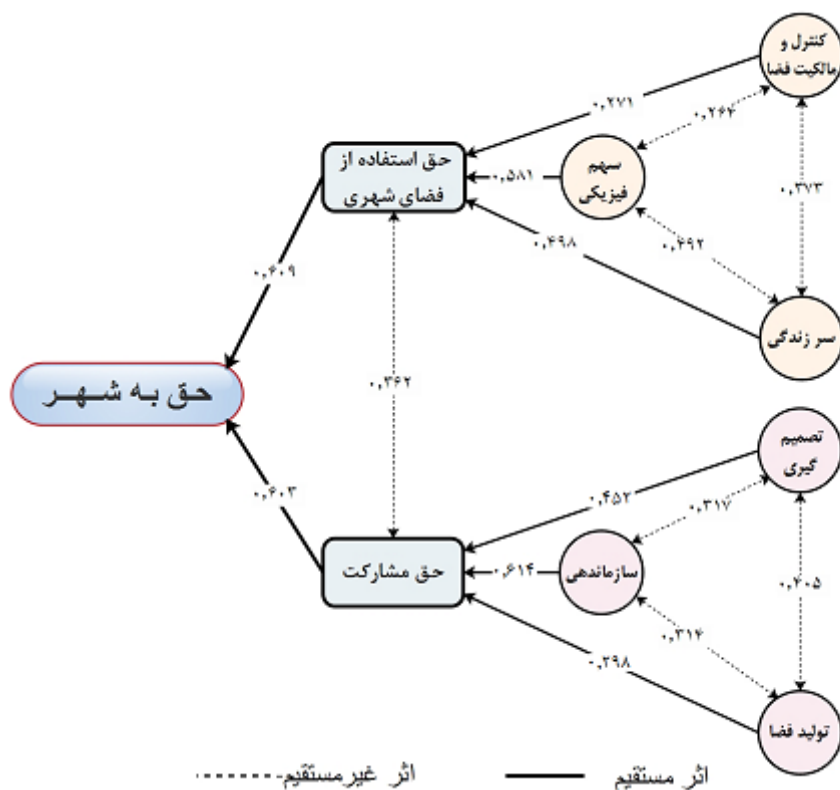
بررسی جداگانه مؤلفه‌ها نیز نشان داد که در مؤلفه «حق استفاده از فضای شهری» شاخص «سرزندگی شهری» با اثر کل ۰/۷۰۸ بیشترین تأثیر را دارد. این عامل نشان می‌دهد که جامعه آماری به نسبت دیگر مؤلفه‌ها بر آن‌اند که وضعیت سرزندگی شهری مطلوب‌تر بوده و مؤلفه «حق مشارکت» و نیز شاخص «سازمان‌دهی شهری» با اثر کل ۰/۷۱۲ بیشترین تأثیر را بر حق به شهر داشته است.

جدول ۶. تأثیر مؤلفه‌های حق استفاده از فضای شهری و حق مشارکت بر مؤلفه حق به شهری با تحلیل مسیر

ابعاد	شاخص	اثر مستقیم	اثر غیرمستقیم	اثر کل
حق استفاده از فضای شهری	سهم فیزیکی	۰/۵۸۱	۰/۰۹۱	۰/۶۷۲
	کنترل و مالکیت فضا	۰/۲۷۱	۰/۲۲۶	۰/۴۹۷
	سرزندگی شهری	۰/۴۹۸	۰/۲۱۰	۰/۷۰۸
حق مشارکت	کل (حق استفاده از فضای شهری)	۰/۶۰۹	۰/۲۱۸	۰/۸۲۷
	تصمیم‌گیری شهری	۰/۴۵۲	۰/۱۸۰	۰/۶۳۲
	سازمان‌دهی شهری	۰/۶۱۴	۰/۰۹۸	۰/۷۱۲
	تولید فضا، حق شهروندیت شهری	۰/۲۹۸	۰/۲۰۷	۰/۵۰۵
	کل (حق مشارکت)	۰/۶۰۳	۰/۲۲۰	۰/۸۲۳

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۷

۱. مقدار اثر کل باید بالاتر از ۰/۳ باشد تا یک رابطه معنادار بین متغیر وابسته و مستقل به‌وجود آید و اگر اثر کل بین ۰/۳ تا ۰/۶ باشد، همبستگی معنادار و مطلوب است و اگر بیش از ۰/۶ باشد، همبستگی بسیار مطلوب است. همچنین، اگر مقدار اثر غیرمستقیم بیشتر از اثر مستقیم باشد، نشان‌دهنده کاذب بودن نتیجه محاسبات آماری است.



شکل ۴. تأثیر مؤلفه‌های حق استفاده از فضای شهری و حق مشارکت بر حق به شهر با تحلیل مسیر
 مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۷

بحث و نتیجه‌گیری

از دید لوفور، حق به شهر خودش را به‌سان شکل ممتاز حقوق آشکار می‌کند و بی‌دلیل نیست که امروزه مفهوم حق به شهر به‌مثابه یک تعبیر پوششی (چتری) همانند پایداری به‌کار می‌رود و مفهوم آن در مقایسه با زمانی که لوفور برای اولین بار به‌کار برد بسیار گسترده‌تر شده است. فرض سالمندان به‌عنوان قشری که با محرومیت اجتماعی در فضاهای شهری مواجه‌اند حقی اساسی را از منظر نظریه حق به شهر برای آنان به‌وجود می‌آورد که در پژوهش حاضر نیز مورد نظر بوده است. اشتراکات و ارتباط بین حق به شهر و شهر دوستدار سالمند نشان‌دهنده آن است که حق به شهر سالمندان نه‌تنها زمینه اصلی توجیه‌پذیری شهر دوستدار سالمند است، بلکه مؤلفه‌ها و ابعاد آن می‌تواند بازتولید فضای شهر دوستدار سالمند باشد.

یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که حق به شهر دغدغه‌ای اساسی در بین سالمندان محدوده مورد مطالعه است و از نظر نمونه آماری مورد بررسی وضعیت حق به شهر در بافت فرسوده بخش مرکزی شهر زنجان در سطحی پایین‌تر از سطح متوسط قرار دارد. بدین ترتیب و با نگاهی به سایر پژوهش‌های مشابه، می‌توان گفت وضعیت حق به شهر سالمندان در فرایند شهرسازی کنونی تاکنون مورد غفلت واقع شده و نیازمند توجه اساسی است (معروفی و وحیدی برجی، ۱۳۹۴؛ حبیبی و امیری، ۱۳۹۴؛ یغفوری و کاشفی‌دوست، ۱۳۹۷؛ زارع شاه‌آبادی و غلامی، ۱۳۹۸). این مهم اگرچه از نظر سالمندان با ویژگی‌های مختلف سلامت جسمانی متفاوت است، در بین سالمندان با ویژگی‌های متفاوت جنسیتی، اجتماعی-اقتصادی، و مدت زمان اقامت در شهر مشترک بوده است. البته، در این زمینه تانسر (۲۰۱۷) سه عامل موقعیت اجتماعی-اقتصادی، جنسیت، و شرایط فیزیکی فضا را مسائل اصلی برای سالمندان در ارتباط با تحقق حق به شهر

سالمندان و سودبردن آنان از فرصت‌های مشارکت اجتماعی- که توسط شهر عرضه می‌شود- برمی‌شمرد و رهبری و شارع‌پور (۱۳۹۳) تفاوت‌های جنسیتی را در بهره‌مندی از حق به شهر موثر می‌دانند. با تحلیل جزئی‌تر نتایج پژوهش می‌توان دریافت که مؤلفه‌های حق استفاده مناسب از فضای شهری و حق مشارکت تأثیر مطلوبی بر حق به شهر دارند و در نتیجه با ارتقای ابعاد مؤلفه‌های مذکور می‌توان به حق به شهر مطلوب سالمندان نائل شد. در این زمینه مؤلفه حق مشارکت با امتیازی پایین‌تر از حق استفاده از فضای شهری باید به ترتیب نیاز به ارتقای ابعاد تولید فضا/ حق شهروندی شهری، تصمیم‌گیری شهری، و سپس سازمان‌دهی شهری مورد توجه و برنامه‌ریزی قرار گیرد؛ بدین طریق گروه سالمندان که از اوقات فراغت بیشتری در مقایسه با سایر اعضای جامعه برخوردارند می‌توانند اعضای فعال و سازنده در خلق فضاهای سرزنده شهری باشند و سالمندی پویایی داشته باشند. مؤلفه حق استفاده مناسب از فضای شهری نیز باید به ترتیب نیاز به ارتقای ابعاد کنترل و مالکیت فضا، سهم فیزیکی، و درنهایت سرزندگی شهری هم‌ردیف با مؤلفه حق مشارکت مورد توجه باشد. زیرا سالمندان به‌عنوان گروهی که دچار محدودیت حرکتی‌اند نیازمند مناسب‌سازی محیط جهت حضور در جامعه و فضاهای شهری‌اند. اهمیت توجه به موضوع حق به شهر سالمندان و مؤلفه‌های پیش‌گفته از آنجایی مضاعف می‌شود که گروه سالمندان در آینده‌ای نه‌چندان دور بخش بزرگ‌تری از کل جمعیت را شامل خواهند شد (برجی و همکاران، ۱۳۹۶). در پایان لوفور نوید امیدوارکننده‌ای می‌دهد که حق به شهر و تحقق آن به حقوق شهروندی بسیار فراتر از آزادی فردی در دسترسی به امکانات شهری می‌نگرد و آن به معنای حق تغییردادن خودمان از طریق تغییردادن شهر است و این یعنی ترجیح چگونه زیستن به چگونه زنده‌ماندن.

منابع

۱. ابراهیم‌پور، مجید، ۱۳۹۳، *جهان‌های ممکن: هانری له فور و حق به شهر، انسان‌شناسی و فرهنگ*.
۲. اطهاری، کمال، ۱۳۹۰، <http://www.isa.org.ir>، بررسی آرای هنری لوفور: حق به شهر.
۳. برجی، میلاد؛ ترجمان، اسماء؛ اطاقی، معصومه؛ سلیمی، ابراهیم و نصری، احمدرضا، ۱۳۹۶، *سطح سواد سلامت و عوامل مرتبط با آن در سالمندان شهر ایلام در سال ۱۳۹۴؛ مرکز تحقیقات مراقبت‌های پرستاری دانشگاه علوم پزشکی ایران، نشریه پرستاری ایران، دوره ۳۰، ش ۱۰۸، صص ۳۳-۴۳*.
۴. پورجعفر، محمدرضا؛ تقوایی، علی‌اکبر؛ بمانیان، محمدرضا؛ صادقی، علیرضا و احمدی، فریال، ۱۳۸۹، *ارائه انگاره‌های محیطی مؤثر بر شکل‌گیری فضاهای عمومی مشوق سالمندی موفق با تأکید بر ترجیحات سالمندان شهر شیراز، سالمند، دوره ۵، ش ۱۶، صص ۲۲-۳۴*.
۵. پیران، پرویز، ۱۳۹۴، *سخن آغازین: حق مشخص به شهر مشخص، نشریه هفت شهر، دوره ۴، ش ۴۹-۵۰، صص ۸-۵۱*.
۶. تقوایی، علی‌اکبر؛ عزیزی، داوود و یزدانیان، احمد، ۱۳۹۴، *بررسی نقش نظریه حق به شهر در تولید و بازتولید فضای شهری، نشریه هفت شهر، ش ۴۹-۵۰، صص ۸۸-۹۹*.
۷. حبیبی، سیدمحسن و امیری، مریم، ۱۳۹۴، *حق به شهر؛ شهر موجود و شهر مطلوب آنچه هست و آنچه باید باشد، نشریه پژوهش‌های انسان‌شناسی، دوره ۵، ش ۲، صص ۹-۳۰*.
۸. حسین‌زاده، علی‌حسین و فدیئی ده چشمه، حمید، ۱۳۹۱، *بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر مشارکت شهروندان در امور شهری (مطالعه موردی: شهر شهرکرد)، نشریه مطالعات جامعه‌شناختی شهری، س ۲، ش ۵، صص ۵۹-۸۲*.
۹. حیدری، فردین و زارعی، مجید، ۱۳۹۸، *مفهوم حق به شهر و ارتباط آن با طراحی شهری شهروندمدار؛ تطبیق هنجارهای جامع بیانگر شهروندمداری، با شاخصه‌های کیفی طراحی شهری، مجله منظر، دوره ۱۱، ش ۴۶، صص ۱۴-۲۳*.
۱۰. حیدری، محمدتقی، ۱۳۹۵، *تحلیل زیست‌پذیری بافت‌های فرسوده شهری (مطالعه موردی: بافت فرسوده بخش مرکزی زنجان)، رساله دکتر، رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه خوارزمی*.
۱۱. خدایاری مطلق، صفیه؛ شارع‌پور، محمود و تولایی، نوین، ۱۳۹۶، *بررسی تأثیر شاخص‌های مطلوبیت فضای شهری بر میزان تحقق حق به شهر (مورد مطالعه: شهر بابلسر)، نشریه جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی، دوره ۴، ش ۹، صص ۱۸۹-۲۲۵*.
۱۲. رفیعیان، مجتبی و الوندی‌پور، نینا، ۱۳۹۵، *مفهوم‌پردازی اندیشه حق به شهر؛ در جست‌وجوی مدلی مفهومی، مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره ۱۶، ش ۲، صص ۴۷-۲۵*.
۱۳. رهبری، لادن و شارع‌پور، محمود، ۱۳۹۳، *جنسیت و حق به شهر: آزمون نظریه لوفور در تهران، مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره ۱۴، ش ۱، صص ۱۴۱-۱۱۶*.
۱۴. رهبری، لادن، ۱۳۹۱، *احساس امنیت در فضاهای شهری و حق زنان، اولین همایش علمی پژوهشی زنان و زندگی شهری، شهرداری تهران*.
۱۵. زارع شاه‌آبادی، اکبر و غلامی، میثم، ۱۳۹۸، *رابطه بین حق به شهر و احساس تعلق در بین شهروندان ۱۸ سال به بالای شهر یزد، فصل‌نامه مطالعات ملی، س ۲۰، ش ۲، صص ۹۵-۱۰۹*.
۱۶. زرقانی، سید هادی؛ خوارزمی، امیدعلی و جوهری، لیلا، ۱۳۹۳، *ارزیابی شاخص‌های شهر دوستدار سالمند در شهر مشهد با تأکید بر شاخص‌های فرهنگی - اجتماعی، نشریه پژوهش‌های جغرافیای انسانی، دوره ۴۷، ش ۴، صص ۶۷۳-۶۸۸*.
۱۷. سازمان بهداشت جهانی، ۱۳۸۲، *سالمندی پویا، ترجمه حمید توکلی قوچانی و محمدرضا آرمات، با همکاری غلام‌حسین خدایی و جواد حسینی، مشهد: دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی مشهد*.
۱۸. سام آرام، عزت‌الله و احمدی بنی، زیبا، ۱۳۸۶، *بررسی عوامل مؤثر بر موقعیت سالمند در خانواده، نشریه سالمند، س ۲، ش ۴، صص ۲۶۹-۲۷۹*.

۱۹. سید میرزایی، سید محمد، ۱۳۸۶، ملاحظاتی پیرامون ابعاد سالمندی با نگاهی به تجربه ژاپن، تهران، پژوهش‌نامه علوم انسانی، ش ۵۳، صص ۲۲۲-۲۰۱.
۲۰. شرقی، علی؛ ضرغامی، اسماعیل؛ صالحی کو سالاری، فرزانه و الفت، میلاد، ۱۳۹۵، سنجش وضعیت شاخص‌های جهانی شهر دوستدار سالمند در کلان‌شهر تهران (AFC)، نشریه مطالعات و پژوهش‌های شهری، منطقه‌ای، س ۸، ش ۲۸، صص ۱-۲۲.
۲۱. علومی، شیما، ۱۳۸۶، باغ‌های شفابخش، نشریه اینترنتی معماری منظر، زمان برداشت: ۱۳۹۷/۰۷/۰۱.
۲۲. علیزاده، کتابون؛ رضوی‌نژاد، مرتضی و رادفر، مینا، ۱۳۹۲، بررسی نقش و مشارکت مردم در اداره امور شهری (نمونه موردی: منطقه ۱۰ شهرداری مشهد)، فصل‌نامه مطالعات برنامه‌ریزی شهری، س ۱، ش ۱، صص ۶۱-۸۷.
۲۳. فخرایی، عباس و مرزی، روزین، ۱۳۹۶، بررسی رابطه مشارکت شهروندان و فاکتورهای اصلی مدیریت شهری، مطالعه موردی: شهر تهران، نشریه مطالعات محیطی هفت‌حصار، س ۶، ش ۲۱، صص ۱۷-۲۶.
۲۴. فروغمند اعرابی، هوشنگ و کرمی‌فرد، لیلا، ۱۳۹۴، شهر دوستدار سالمند و معیارهای طراحی مراکز تعاملات اجتماعی سالمندی با رویکرد سلامت روان، نشریه مدیریت شهری، ش ۳۹، صص ۷-۲۴.
۲۵. گوتدینر، مارک، ۱۳۹۰، مفاهیم اساسی در مطالعات شهری، ترجمه عبدالرضا ادهمی، تهران: چاپ بهمن برنا.
۲۶. مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵، نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن، تهران: معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی.
۲۷. معروفی، حسین و گل‌دیس وحیدی برجی، ۱۳۹۴، فضا و تحقق پذیری حق شهری: شناسایی مؤلفه‌های فضایی برآمده از حق شهری به منظور تحلیل و ارزیابی پروژه نواب در تهران و لادفانس در پاریس، مطالعات شهری، صص: ۵-۱۴.
۲۸. مهندسین مشاور آرمان‌شهر، ۱۳۸۸، طرح بهسازی و نوسازی بافت فرسوده شهر زنجان، جلد یک.
۲۹. مؤمنی، منصور، ۱۳۹۳، تحلیل‌های آماری با استفاده از SPSS، تهران: کتاب‌نو.
۳۰. نظم‌فر، حسین؛ علوی، سعیده؛ صادقی، نسرين و عشقی چهار برج، علی، ۱۳۹۶، امکان‌سنجی تحقق شهر دوستدار سالمند در شهرهای ایران مطالعه موردی: شهر بوکان، فصل‌نامه مطالعات شهری، ش ۲۷، صص ۶۷-۷۸.
۳۱. نعمتی، داریوش و آقابخشی، حبیب، ۱۳۹۱، تهران شهر دوستدار سالمند، گام‌های آغازین تحقق نخستین پایتخت سالمندی جهان (به مناسبت سال سالمندی)، فصل‌نامه پژوهش اجتماعی، ش ۱۸، صص ۱۵-۴۴.
۳۲. هاروی، دیوید و مری فیلد، اندی، ۱۳۹۱، حق به شهر: ریشه‌های شهری بحران‌های مالی، ترجمه خسرو کلانتری، تهران: مهریستا.
۳۳. یغفوری، حسین و کاشفی‌دوست، دیمین، ۱۳۹۷، ارزیابی و سنجش مؤلفه‌های برآمده از حق به شهر (نمونه موردی: شهر پیران-شهر)، فصل‌نامه پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، س ۹، شماره پیاپی ۳۵، صص ۵۷-۶۸.
۳۴. یغفوری، حسین؛ آقایی، واحد؛ مؤذنی، مهدی و بدلی، احد، ۱۳۹۶، نقش شاخص‌های مدیریتی و سرمایه اجتماعی در ارتقای میزان مشارکت شهروندان در امور شهری (مطالعه موردی: شهر پارس‌آباد مغان)، فصل‌نامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، س ۷، شماره پیاپی ۳۷، صص ۱۳۳-۱۴۶.
۳۵. یغفوری، حسین؛ هادیانی، زهره و رفیعیان، سجاد، ۱۳۹۳، بررسی ظرفیت و قابلیت‌های مشارکت شهروندان در امور شهری، مطالعه موردی: شهر فسا، نشریه جغرافیا و توسعه، ش ۳۴، صص ۸۳-۹۸.
36. Alizade, K.; Razavi Nejad, M. and Radfar, M., 2013, Investigation of the Role and Participation of People in the Administration of Urban Affairs (Case Study: District 10 of Mashhad Municipality), *Urban Planning Studies Quarterly*, Vol. 1, No. 1, PP. 61-87.
37. Armanshahr Consultant Engineers, 2009, *Improvement and renovation design of the worn-out texture of Zanjan city*, Vol One.
38. Athari, K., 2011, <http://www.isa.org.ir>, Studing of Henri Lefebvre viewpoints: the right to the city.

39. Borji, M.; Tarjouman, A.; Otaghi, M.; Salimi, E. and Naseri, Ahmadreza, 2017, Level of health literacy and its related factors in the elderly of Ilam in 2017; Nursing care research center of Iran University of Medical Sciences, *Iranian Journal of Nursing*, Vol. 30, No. 108, PP. 33-43.
40. Calvo, E. and Williamson, J., 2008, Old-Age Pension Reform and Modernization Pathways: Lessons for China from Latin America, *Journal of Aging studies*, Vol. 9, No. 6, PP. 74-87.
41. Castells, M., 1980, *The Economic Crisis and American Society*, Princeton: Princeton University Press.
42. Ebrahimpour, M., 2014, *Possible worlds: Henri Lefebvre and the right to the city*, Anthropology and culture.
43. Fakhraee, A. and Marzi, R., 2017, Investigating the relationship between citizens participation and the main factors of urban management, Case study: Tehran, *Environmental Studies Journal of Haft-e-Hesar*, Year 6, No. 21, PP. 17-26.
44. Fawaz, M., 2013, Towards the right to the city in informal settlements, in Samara et.al, *Locating Right to the City in the Global South*, New York: Routledge.
45. Fenster, T., 2005, *Identity Issues and Local Governance: Woman's Everyday Life in the City*, Social Identities.
46. Froghmand Erabi, H. and Karami Fard, L., 2015, Age-Friendly City and Design Criteria for Elderly Social Interaction Centers with Mental Health Approach, *Urban Management Publication*, No. 39, PP. 7-24.
47. Gottdiener, M., 2011, *Basic Concepts in Urban Studies*, Translated by Abdolreza Adhami, Tehran: Bahman Borna Press.
48. Greed, H. Clara, 1994, *Women and Planning Creating Gender Realities*, Routledge, London and New York.
49. Habibi, S. and Amimri, M., 2015, Right to the city, the existing city and the ideal city, what is and what should be, *Journal of Anthropology Research*, Vol. 5, No. 2, PP. 9-30.
50. Harvey, D. and Meri Field, Andy, 2012, *The Right to the city: urban roots of financial crises*, Translated by Khosrow Kalantari, Tehran: Mehrvista Press.
51. Harvey, David, 2008, The right to the city, *New Left Review*.
52. Hayford, A., 1974, The Geography of Women: An Historical Introduction, *Antipode*, Vol. 6, No. 2, PP. 1-19.
53. Heydari, F. and Zarei, Majid, 2019, The concept of the right to the city and its relation to citizen oriented urban design; Compatibility of comprehensive norms expressing citizenship, with the qualitative characteristics of urban design, *Landscape Juornal*, Vol. 11, No. 46, PP. 14-23.
54. Heydari, M. T., 2016, *Analysis of Livability of Urban Worn-Out Textures (Case Study: Worn-Out Texture of Zanjan Central District)*, PhD thesis, Department of Geography and Urban Planning, Kharazmi University, Supervisor: Ali Shamaee and Farzaneh Sasanpour.
55. Hossein Zade, A. and Fadaee Deh Cheshme, Hamid, 2012, Investigation of effective Social Factors on Citizens Participation in Urban Affairs (Case Study: Shahrekord City), *Journal of Urban Sociological Studies*, Second Year, No. 5, PP. 59-82.
56. Isin, E., 2000, Introduction: democracy, citizenship and the city. In: Isin E.(ed.), *Democracy, citizenship and the global city*, PP. 1-21. Routledge, New York.
57. Khodayari Mothagh, S.; Share Puor, M. and Tavallaie, N., 2017, Investigating the Effect of Urban Space Desirability Indicators on the Right to City Realization (Case Study: Babolsar City), *Journal of Sociology of Social Institutions*, Vol. 4, No. 9, PP. 189-225.
58. Kofman, Eleonore, 1996, *Writing on Cities*, Oxford, Blackwell Publisher.

59. Kuhn, Annette and Wolpe, An Mari, 1978, *Feminism and Materialism Women and mods of Production*, London: Routledge and Kegan Paul, PP. 1-10.
60. Larimore, Ann, 1978, Humanizing the Writing of Cultural Geography Textbooks, *Journal of Geography*, No. 77, PP. -183-185
61. Lefebver, H., 1991, *The Production of Space*, Translated by David Nicholson. Smith, Oxford, Black well, Oxford and Cambridge.
62. Lefebvre, H., 1996, *Writing on Cities*, Oxford, Blackwell.
63. Lelandais, G., 2013, Citizenship, minorities and the struggle for a right to the city in Istanbul, *Citizenship Studies*, Vol. 17, No. 6-7, PP. 817-836.
64. Maaroufi, H. and Vahidi Borji, G., 2015, Space and the realization of urban rights: Identification of spatial components arising from urban rights in order to analyze and evaluate the Nawab project in Tehran and Ladfans in Paris, *Urban Studies Quarterly*, No. 14, PP. 5-14.
65. Mitchel, D., 2003, *The Right to the City: Social Justice and the Fight for Public Space*. New York: Guilford Press.
66. Momeni, M., 2014, *Statistical analysis using SPSS*. Tehran: New Book.
67. Nazm Far, H.; Alavi, S.; Sadeghi, N. and Eshghi Chahar Borj, A., 2017, The Feasibility on the realization of Age-friendly City in Iranian Cities Case Study: Bukan city, *Urban Studies Quarterly*, No. 27, PP. 67-78.
68. Nemati, D and Habib Agha Bakhshi., 2012, Tehran Age-friendly city, the first steps in realizing the aging capital of the world (on the occasion of the year of aging), *Social Research Quarterly*, No.18, PP. 15-44.
69. Oloumi, Sh., 2007, Healing gardens, *online publication of landscape architecture*, Time taken: 2008/09/23.
70. Piran, P., 2015, Opening Speech: the right to the city, *Journal of haft shahr*, Vol. 4, No. 49-50, PP. 8-51.
71. Pourjafar, M. R.; Taghvaei, A. A.; Bemanian, M. R.; Sadeghi, A. R. and Ahmadi, Faryal, 2010, Effective Environmental Aspects of Public Spaces Formation to Achieve Successful Aging with Emphasis on Elderly Preferences of Shiraz. *Salmand*, Vol. 5, No. 1, PP. 22-34.
72. Purcell, M., 2002, The right to the city and its urban politics of the inhabitant, *GeoJournal*, Vol. 58, No. 2, PP. 99-108.
73. Purcell, M., 2003, Citizenship and the Right to the Global City: Reimagining the Capitalist World Order, *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 27, No. 3, PP. 564-90.
74. Purcell, M., 2013, Possible Worlds: Henri Lefebvre and the Right to the City, *Journal of Urban Affairs*, No. 36, PP. 141-154.
75. Rafiean, M. and Alvandi Pour, N., 2016, Conceptualization of The Right to The City Thought, In Search of Conceptual Model, *Journal of Iran Sociology*, Vol. 16, No. 2, PP. 25-47.
76. Rahbari, L. and Share Pour, M., 2014, Sexuality and the Right to the City: Testing the Theory of Lefebvre in Tehran, *Journal of Iran Sociology*, Vol. 14, No. 1, PP. 116-141.
77. Rahbari, L., 2012, Sensation of security in urban spaces and women's rights, *The first scientific conference of women and urban life*, Tehran municipality.
78. Sam Aram, E., and Ahmadi Beni, Z., 2007, Investigation of Effective Factors in Elderly Situation Within Their Family, *Salmand Juornal*, Vol. 2, No. 2, PP. 269-279.
79. Saunders, P., 1989, *Social Theory and Urban Question*, Routledge: London and New York.

80. Seyed Mirzaee, S., 2007, Considerations about the dimensions of aging by looking at the experience of Japan, Tehran, *Human Sciences Journal*, No. 53, PP. 201-222.
81. Sharghi, A.; Zarghami, E.; Salehi Koslari, F. and Olfat, M., 2016, Measuring the Status of Global Indicators of the Age-Friendly city in Tehran's Metropolitan (AFC), *Journal of Urban and Regional Studies*, Vol. 8, No. 28, PP. 1-22.
82. Statistics Center of Iran, 2016, *Detailed results of the Public Population and Housing Census*, Tehran: Deputy of Strategic Planning and Control.
83. Taghvaei, A.; Azizi, D. and Yazdani, A., 2015, Investigation of the theory of the right to the city role in the production and reproduction of urban space, *Seven City Journal*, No. 49-50, PP. 88-98.
84. The World Health Organization., 2003, *Dynamic Aging*, Translation of Tavakoli Ghouchani, H.; Armat, M. R; with assistance of Khodaei, G. H. and Javad Hosseini, Mashhad: Mashhad University of Medical Sciences and Health Services.
85. Tuncer, M., 2017, *Urban Aging and the Right to the City: Experiences of Elderly in Kadikoy*, *Sociology MA Program, Supervisor*, Kenan Cayir, Istanbul University.
86. UN-HABITAT, 2008, State of the World's Cities 2010/2011, Bridging The Urban Divide.
87. WHO, 2012, Ageing and life course, fighting stereotypes [Online]. Available: http://www.who.int/ageing/about/fighting_stereotypes/en/index.html [Accessed 1 July 2013].
88. World Health Organization, 2007, Global Age-Friendly Cities: a guide.
89. Yaghfori, H. and Kashefi Dost, Diman, 2018, Assessment and Evaluation of the Components driven of Right-to-City (Case Study: Piranshahr City), *Journal of research and urban planning*, Vol. 9, No. 35, PP. 57-68.
90. Yaghfori, H.; Aghaee, V.; Moazeni, M. and Badali, A., 2017, The Role of Management Indicators and Social Capital in Promoting Citizens Participation in Urban Affairs (Case Study: Parsabad Moghan City), *Regional Planning Quarterly*, Vol. 7, No. 27, PP. 133-146.
91. Yaghfori, H.; Hadiani, Z. and Rafean, S., 2014, Investigating Capacity and Potential of Citizens Participation in Urban Affairs, Case Study: Fasa City, *Journal of Geography and Development*, No. 34, PP. 83-98.
92. Zare Abadi, A. and Gholami, M., 2019, the relationship between the right to the city and the sense of belonging among the over 18 years old citizens of Yazd city, *Journal of National Studies*, Vol. 20, No. 2, PP. 95-109.
93. Zarghani, S.; Kharazmi, O. and Johari, L., 2014, Evaluation of Age-Friendly city Indicators in City with Emphasis on Cultural-Social Indicators, *Journal of Human Geography Researches*, Vol. 47, No. 4, PP. 673-688.